

https://doi.org/10.31516/2410-5325.061.034

УДК 792.077 (477)

І. М. Ян, кандидат мистецтвознавства, доцент, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, м. Київ

iniko2004@ukr.net

https://orcid.org/0000-0003-0416-6625

РЕПЕРТУАР УКРАЇНСЬКОГО МУЗИЧНО-ДРАМАТИЧНОГО ТЕАТРУ ЯК ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ (ОСТАННЯ ТРЕТИНА ХІХ — ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Проаналізовано соціокультурні умови, що впливали на процес інституціонального становлення українського музично-драматичного театру в останній третині ХІХ — початку ХХ ст. Досліджено специфіку формування національного жанрово-стильового репертуару українського музично-драматичного театру в контексті соціосфери національної культури. Виявлено, що репертуар українського музично-драматичного театру виконував функцію потужного націєтворчого, етнозберігаючого, етноконсолідуючого чинника, що сприяв збереженню культурних традицій української нації, усвідомленню власної національно-культурної ідентичності та доводив творчу спорідненість української театральної культури з європейською культурою.

Ключові слова: *українська театральна культура, національно-культурне відродження, традиції, український музично-драматичний театр, репертуар.*

І. Н. Ян, кандидат искусствоведения, доцент, Национальная академия руководящих кадров культуры и искусств, г. Киев

РЕПЕРТУАР УКРАИНСКОГО МУЗЫКАЛЬНО-ДРАМАТИЧЕСКОГО ТЕАТРА КАК ФАКТОР СОХРАНЕНИЯ КУЛЬТУРНЫХ ТРАДИЦИЙ УКРАИНСКОЙ НАЦИИ (ПОСЛЕДНЯЯ ЧЕТВЕРТЬ ХІХ–НАЧАЛО ХХ В.)

Проанализированы социокультурные условия, которые влияли на процесс институционального становления украинского музыкально-драматического театра последней трети ХІХ — начала ХХ в. Исследована специфика формирования национального жанрово-стилевого репертуара в контексте социосферы национальной культуры. Выявлено, что репертуар украинского музыкально-драматического театра выступал как мощный этноконсолидирующий фактор, способствующий сохранению культурных традиций украинской нации, осознанию собственной национально-культурной идентичности и подтверждал творческое родство украинской театральной культуры с европейской культурой.

Ключевые слова: *украинская театральная культура, национально-культурное возрождение, традиции, украинский музыкально-драматический театр, репертуар.*

I. M. Yan, Candidate of Art Criticism, Associate Professor of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Art, Kyiv

THE REPERTOIRE OF THE UKRAINIAN MUSIC AND DRAMA THEATER AS A FACTOR OF CONSERVATION OF CULTURAL TRADITIONS OF THE UKRAINIAN NATION (THE LAST THIRD OF THE 19TH — THE EARLY TWENTIETH CENTURY)

The aim of the article is to highlight and analyse the specific nature of the national genre-style repertoire of the Ukrainian Music and Drama Theater and to give reasons for its role in preserving traditions of the Ukrainian nation in the last third of the 19th — the early twentieth century.

Research Methodology consists in the application of historical and cultural, comparative, art-historical methods that enabled to analyse the specific nature of the national genre-style repertoire of the Ukrainian Music and Drama Theater in the context of the sociosphere of the national culture.

Results. Outstanding theatre artists namely M. Kropyvnytskyi, I. Karpenko-Karyi, M. Starytskyi, M. Sadovskyi, P. Saksahanskyi, M. Zankovetska tried to realize social, nation-creating, ethnic-preserving and consolidating function of the theatrical art, despite persecution, state and censorship oppression. The artists saw the purpose of their activity in withdrawal of Ukrainian theatre culture from the colonial status to the European way of development, strengthening national style in their own creative work, popularization of Ukrainian artistic heritage among the general public. The national specific nature became a strong foundation for artistic and aesthetic system of the Ukrainian Music and Drama Theater, based on which the national repertoire, artistic form of the musical drama plays, principles of performance, stage design and directing, character of scenery, costumes, choreography design of performances gradually formed. The founders of the Ukrainian Music and Drama Theater believed that it was the repertoire that formed the performing culture, developed professional skills, and revealed the artistic talent.

The original Ukrainian repertoire had a bright ethnographic and everyday orientation, reflected the national psychological type of Ukrainians, promoted their ceremonies and traditions and was understandable and very popular with the general multi-ethnic public. The repertoire of the Ukrainian Music and Drama Theater performed a function of a powerful ethnic-consolidating factor that contributed to the preservation of the cultural traditions of the Ukrainian nation, the recognition of its own national and cultural identity and proved the creative relationship of Ukrainian theatre culture with European culture.

Novelty. The author carries out a systematic analysis of the specific nature of the national genre-style repertoire of the Ukrainian Music and Drama Theater and gives reasons for its role in preserving the traditions of the Ukrainian nation in the last third of the 19th — the early twentieth century. The position and role the Ukrainian Music and Drama Theater are identified.

The practical significance. The obtained scientific results can be used in the course of further research of culture and art processes of the last third of the 19th — the early twentieth century. The study will contribute to a broader understanding of the national music and theatre culture, the dynamic involvement of Ukrainian art culture to the world artistic process.

Keywords: *Ukrainian theater culture, national cultural revival, traditions, Ukrainian Music and Drama Theater, repertoire.*

Постановка проблеми. Під час національної самоідентифікації на сучасному етапі актуалізуються питання вивчення особливостей національної культурної спадщини, реконструкції культурно-мистецьких процесів, висвітлення творчої атмосфери мистецького минулого. Дослідження українського музично-драматичного театру в контексті національної культурної традиції та в проєкції історичної реконструкції зумовлене інтенсивним пошуком нових концептуальних засад відродження й розвитку української театральної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тенденції й шляхи розвитку українського театального мистецтва висвітлено в працях Д. Антоновича, Н. Андрианової, І. Мар'яненка, В. Шейка, Л. Тишевської, О. Красильникової, Б. Романицького та ін. Проблематику видо-жанрової специфіки мистецтва, зокрема театального як феномену культури, порушено в працях О. Зінкевич, Ю. Легенького, О. Клековкіна, Л. Павлішеної, П. Попова, І. Покулити, Н. Чечель та ін. Проблематику регіонального музично-театального життя в проєкції культурно-мистецьких тенденцій досліджено в розвідках С. Виткалова, О. Волосатих, О. Гранат, П. Даценко, К. Демочка, Л. Кияновської, А. Новикова, М. Черепанина та ін. Попри значимість доробку вчених, соціокультурний аспект становлення українського музично-драматичного театру, важливого чинника етнокультурної ідентифікації, потребує мистецтвознавчого аналізу, чим і зумовлена актуальність запропонованої наукової розвідки.

Мета статті – висвітлити й проаналізувати специфіку формування жанрово-стильового репертуару українського музично-драматичного театру та обґрунтувати його роль у збереженні традицій української нації в останній третині XIX – на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. В останній третині XIX ст. розвиток української художньої культури та її складової – української театральної культури – супроводжувався значним духовним піднесенням, зумовленим поширенням національно-культурного визвольного руху. Творча спадщина і поетичне слово Т. Г. Шевченка заклали історичний, теоретичний та методологічний ґрунт для формування національної самосвідомості, патріотизму, почуття української гідності, усвідомлення та збереження власної національно-культурної ідентичності. Діячі української інтелігенції В. Антонович, М. Грушевський, М. Драгоманов, С. Подолинський, Ф. Вовк, П. Чубинський, М. Михальчук, О. Русов, І. Франко, М. Лисенко та

ін., запозичуючи систему духовних цінностей Т. Г. Шевченка, основою своєї діяльності вважаючи національну ідею як компонент самосвідомості нації, утвердження демократичних ідеалів, відродження та культивування історичної пам'яті українського народу, поділеного на той час між двома імперіями – Російською та Австро-Угорською (Грицак, 2000, с. 67).

На хвилі пробудження національної гідності розквітла творчість корифеїв української сцени – М. Кропивницького, М. Старицького, М. Садовського, І. Карпенко-Карого, М. Заньковецької, П. Саксаганського. Фундатори професійного національного театру у своїй творчості дотримували принципів ідейно-естетичної системи реалізму, органічного зв'язку з масовим глядачем.

Мету своєї діяльності театральні митці вбачали у виведенні української театральної культури з колоніального стану на європейський шлях розвитку, в утвердженні національного стилю у власній творчості, популяризації української художньої спадщини серед широких верств населення. Завдяки самовідданій творчій праці національних театральних діячів українська театральна культура в аналізований період репрезентує себе суспільству, створює потужний культурний потенціал, завдяки якому українство вижило як нація.

Д. Антонович влучно зазначав: «Український театр в російській Україні був єдиним місцем, де прилюдно могло звучати українське слово. Тому українці так міцно трималися українського театру, і можна сказати з повним правом, що українське театральне мистецтво було найулюбленішою галуззю українського мистецтва в часи лихоліття українського народу» (Антонович, 1925, с. 182).

Жанрово-стильова палітра репертуару українського музично-драматичного театру характеризувалася яскравою етнографічно-побутовою спрямованістю, відтворювала національний психологічний тип українців, пропагувала їхні етнографічні особливості та звичаї, сприяла усвідомленню власної національної ідентичності. Твори були зрозумілими для широкої аудиторії, тому користувалися популярністю серед широких кіл громадськості.

Фундатори українського театру вважали, що саме репертуар формує виконавську культуру акторів, виховує в них професійну майстерність, розкриває артистичний талент. З цього приводу М. Кропивницький писав у листі до відомого українського актора та режисера Й. Гайдамаки: «Згадай лише, який репертуар створив Заньковецьку, Затиркевич, Садовського, Саксаганського, Максимовича, Ліницьку, Грицяя, Вірину, Касиненка?.. “Глитай”, “Наймичка”, “Невольник”, “Доки сонце зійде”, “Безталанна”, “Назар Стодола”, “Сватання”, “Наталка Полтавка”, “Дай

серцю волю...". Ось той репертуар, з якого виросло те колосся на українській ниві, яким Україна довго пишатиметься» (Кропивницький, 1960, с. 443).

Слід зазначити, що Театр корифеїв пробудив національну театрознавчу думку, проголосивши вимогу до високої майстерності актора, режисера та художника. Прагнучи відгукнутися на історичні запити часу, він окреслив певні напрями в сценічному мистецтві. Деякі з них — історичний, психологічний, героїчний і романтичний — виявилися перспективними та успішно розвивалися й надалі на вітчизняній сцені.

Реалістично-побутовий стиль упродовжувався на засадах психологічного реалізму. Дотримуючи його настанов, українські драматурги не обмежувалися створенням «соціальних масок», у своїх п'єсах намагалися показати реальних людей, представників різних соціальних верств, з їх характерами, внутрішніми переживаннями, суперечливим духовним світом засобами історичної, соціально-побутової драми, комедії, водевілю.

Основу тогочасного жанрово-стильового репертуару українських музично-драматичних труп становили п'єси: «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемівського, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Ніч на Івана Купала», «Глитай», «Зайдиголова», «Дві сім'ї», «Пошилися в дурні», «По ревізії», «Вуси», «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Розгардіяш», «Скрутна доба», «Перед волею», «Старі кучки й молоді парості», «Зерно і полова», «Супротивні течії», «Страчена сила», «Конон Блискавиченко», «Мамаша» М. Кропивницького, «Вечорниці» П. Ніщинського, «Сава Чалий», «Мартин Боруля», «Паливода», «Хазяїн», «Лиха іскра», «Суєта», «Понад Дніпром», «Житейське море», «Бурлака», «Безталанна», «Бондарівна», «Чабан» І. Карпенка-Карого, «Не так склалося, як бажалося», «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «За двома зайцями», «Сорочинський ярмарок», «У темряві», «Маруся Богуславка», «Оборона Буші», «Юрко Довбуш» М. Старицького, «Украдене щастя», «Рябина», «Учитель», «Послідній крейцер», «Кам'яна душа», «Майстер Черняк», «Лісова квітка» І. Франка, «Павло Полуботок, наказний гетьман України» О. Барвінського, «Василько Ростиславович», «Петро Конашевич-Сагайдачний», «Кочубей і Мазепа» С. Воробкевича, «Хмельницький» Ю. Федьковича, «Лимерівна» Панас Мирного й ін. (Новиков, 2011, с. 231).

Особливо популярними серед громадськості були реалістичні драми й комедії, присвячені національному відродженню: «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Олеся», «Замулені джерела», «На руїнах»

М. Кропивницького, «Не судилось» М. Старицького, «Нахмарило», «На громадській роботі», «На новий шлях» Б. Грінченка й ін.

Українські драматурги порушували у своїх п'єсах і питання відповідальності людини за скоєний злочин («Наймичка» І. Карпенка-Карого, «Страчена сила» М. Кропивницького); служіння української інтелігенції своїй нації («Талан» М. Старицького, «Нашествіє варваров» М. Кропивницького, «Житейське море» І. Карпенка-Карого) та ін. (Новиков, 2011, с. 232).

Отже, завдяки розквіту українського драматургічного мистецтва українські музично-драматичні колективи мали змогу глибоко розкрити тематику психологічного та соціально-філософського змісту, розширивши жанрово-стильовий діапазон репертуару.

На початку ХХ ст. діячі українського визвольного руху розробили стратегію національного поступу, головною метою якої стало створення власної державності, широка національна територіальна та культурна автономія. Домінування імперської доктрини, безперевні цензурні заборони й утиски спричинили активну суспільно-політичну діяльність українських діячів, заснування національних політичних об'єднань різноманітного спрямування. У цей час набула відносної повноти загалом уся соціальна структура: утворилася широка мережа національних, громадських, наукових, культурницьких та освітніх організацій.

Українські діячі Наддніпрянщини та Галичини, консолідувавши зусилля в єдиному напрямі — захисті національних прав і свобод українства від імперської доктрини спрямували свою діяльність на подальший розвиток науки, культури й освіти, що надавало права українській нації на існування зі своєю власною історією, мовою, культурою та традиціями. Нові суспільно-політичні зрушення сприяли поступовій модернізації українського театрального мистецтва і його органічної складової — українського музично-драматичного театру.

Саме модернізм став у національному театральному мистецтві світоглядною, культурно-естетичною революцією. Ця європейська художньо-естетична система об'єднала декілька самостійних ідейно-естетичних напрямів і художньо-стильових течій — експресіонізм, кубізм, футуризм, конструктивізм та ін.

З характерною для того часу революційно-романтичною піднесеністю й експериментальним запалом українські митці, як і західноєвропейські, розпочали пошуки жанрово-стильових новацій, нових мистецьких засобів. Отже, розвиток українського музично-драматичного театру, як і українського мистецтва загалом, відбувався в контексті еволюції європейської культури.

Слід зазначити, що національний варіант модернізму був своєрідним, спричиненим надмірною імперською колонізацією українських земель, тоталітарною русифікацією та безперервними цензурними утисками, що значною мірою вплинуло на його перебіг. Водночас модерністський тип художнього мислення на національному ґрунті проявився через реципіювання європейських модерністських моделей (неоромантизму), а також пропагування в нових суспільно-політичних умовах характерних ознак українського романтизму, з його традиційною тематикою зображення національної та духовної самотності й самоцінності особистості (Хороб, 2002, с. 21).

Український модернізм від самого початку став ідеологічним орієнтиром для української культури, спрямувавши її художній світогляд до європейських координат цілковитого збереження своєї національної самотності та культурної ідентичності. Нове покоління українських драматургів – Леся Українка, В. Винниченко, С. Черкасенко, О. Олесь – стали першими творцями національної модерної драматургії, котрі активно пропагували у своїх творах патріотичну світоглядну, художньо-естетичну та громадянську позиції. Їх мистецькі орієнтації ґрунтувалися на усвідомленні націєтворчих завдань українського мистецтва, подальшому його розвитку в контексті європейської культури (Хороб, 2002, с. 22).

У цей час українська драматургія збагатилася психологічними драмами: «Блакитна троянда», «Камінний господар», «Оргія», «Кассандра», «Одержима», «На полі крові» Лесі Українки, «Без просвітку», «Петро Кирилюк», «На вахті», «Земля» С. Черкасенка, «Дисгармонія», «Щаблі життя», «Великий Молох», «Брехня», «Щаблі життя», «Пригвожені», «Пісня Ізраїля» В. Винниченка, «Гетьман Дорошенко», «Іван Мазепа», «Милість Божая», «Сапфо», «Крила» Л. Старицької-Черняхівської та ін. (Новиков, 2011, с. 234). Відтак створення багатоманітної за жанрами й тематикою національної драматургії було надзвичайно важливою умовою подальшого розвитку українського театрального мистецтва.

Висновки. Таким чином, незважаючи на тотальні державні та цензурні заборони, діяльність видатних національних театральних діячів популяризувала українську культуру серед широкого кола поліетнічної глядацької аудиторії. Репертуар українського музично-драматичного театру виконував функцію потужного етнозберігаючого, етноконсолідуючого чинника, що сприяв збереженню культурних традицій української нації, усвідомленню власної національно-культурної ідентичності та доводив творчу спорідненість української театральної культури з європейською культурою.

Перспективи подальших досліджень — аналіз специфіки розвитку українського музично-драматичного театру в контексті національної культурної традиції та в проекції європейських мистецьких тенденцій.

Список посилань

- Андріанова, Н. М. (1960). *Шляхи розвитку українського театру*. Київ: Знання.
- Антонович, Д. (1925). *Триста років українського театру, 1619—1919*. Прага: Український громадський видавничий фонд.
- Грицак, Я. Й. (2000). *Нарис історії України: формування модерної української нації XIX—XX ст.* (2-е вид). Київ.
- Драк, А. (1961). *Українське театральньо-декораційне мистецтво. Короткий нарис*. Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР.
- Єкельчик, С. (1994). *Пробудження нації. До концепції історії українського національного руху другої половини XIX ст.* Мельбурн: Університет Монаша, відділ славістики.
- Красильникова, О. В. (1999). *Історія українського театру XX сторіччя*. Київ: Либідь.
- Коляда, І. (2010). *Суспільно-політична діяльність української інтелігенції в Російській імперії у другій половині XIX — на початку XX ст.* (Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01). Переяслав-Хмельницький.
- Кропивницький, М. Л. (1960). *Твори. У 6-ти т.* Київ (Т. 6.: Держлітвидав УРСР, 1958—1960).
- Мар'яненко, І. О. (1953). *Минуле українського театру. Зустрічі, творча праця*. Київ.
- Новиков, А. О. (2011). *Українська драматургія й театр від найдавніших часів і до початку XX ст.: монографія*. Харків: Сага.
- Романицький, Б. (1950). *Український театр в минулому і тепер*. Київ: Держполітвидав УРСР.
- Старицький, М. П. (1965). *Твори. У 8 т.* Київ: Державне видавництво художньої літератури; Дніпро, 1963—1965. (Т. 8: Оповідання, статті, листи).
- Тобілевич, С. В. (1957). *Мої стежки і зустрічі*. Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР.
- Гринишин, М. (Ред.) (2012). *Український театр XX століття. Антологія вистав*. Інститут проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України. Київ: Фенікс.
- Черничко, І. В. (1998). *Трансформація сфери культури: українська національна театральна культура: стан, статус, інфраструктура, модернізація*. НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. Київ.
- Шейко, В., Тишевська, Л. (2006). *Історія української культури: навчальний посібник*. Київ: Кондор.

- Шурапов, В. (2010). *Марко Кропивницький та його спадкоємці: історичний нарис*. Кіровоград: КОД.
- Хороб, С. (2002). *Українська драматургія кінця XIX – початку XX століття в системі модерністського художнього мислення (Автореф. дис... д-ра філол. наук : 10.01.01)*. Львів: Львівський національний університет імені І. Франка.

References

- Andrianova, N. M. (1960). *Ways of development of the Ukrainian theater*. Kyiv: Znannia. [In Ukrainian].
- Antonovych, D. (1925). *Three hundred years of Ukrainian theater, 1619-1919*. Prague: Ukrainian Public Publishing Foundation. [In Ukrainian].
- Hrytsak, Ya Y. (2000). *Essay on the history of Ukraine: the formation of the modern Ukrainian nation of the 19th – 20th centuries*. (2nd ed). Kyiv. [In Ukrainian].
- Drak, A. (1961). *Ukrainian theatre and decorative art. A short essay*. Kyiv: State Publishing House of Fine Arts and Music Literature of the Ukrainian SSR. [In Ukrainian].
- Yekelchik, S. (1994). *The awakening of the nation. To the concept of the history of the Ukrainian national movement of the second half of the nineteenth century*. Melbourne: Monash University, Department of Slavic Studies. [In Ukrainian].
- Krasilnikova, O. V. (1999). *History of the Ukrainian theater of the twentieth century*. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].
- Kolyada, I. (2010). *Social-political activity of the Ukrainian intelligentsia in the Russian Empire in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. (Author's dissertation ... Dr. of Sciences of Sciences: 07.00.01)*. Pereyaslav-Khmelnytsky. [In Ukrainian].
- Kropivnitsky, M. L. (1960). *Writings. In the 6th vol*. Kyiv (Vol. 6: State Library of the USSR, 1958-1960). [In Ukrainian].
- Marianenko, I. O. (1953). *The past of the Ukrainian theater. Meetings, creative work*. Kyiv. [In Ukrainian].
- Novikov, A. O. (2011). *Ukrainian drama and theater from the ancient times to the beginning of the 20th century: monograph*. Kharkiv: Saga. [In Ukrainian].
- Romanytsky, B. (1950). *Ukrainian theater in the past and now*. Kyiv: State Police issued the Ukrainian SSR. [In Ukrainian].
- Staritsky, M. P. (1965). *Writings. In 8 vol*. Kyiv: State Publishing House of Fiction; Dnieper, 1963-1965. (Vol. 8: Stories, articles, letters). [In Ukrainian].
- Tobilevich, S. V. (1957). *My paths and meetings*. Kyiv: State Publishing House of Fine Arts and Music Literature of the Ukrainian SSR. [In Ukrainian].
- Grinishyn, M. (ed.) (2012). *Ukrainian theater of the twentieth century. Anthology of performances*. Institute for Modern Art Problems of the National Academy of Arts of Ukraine. Kyiv: Phoenix. [In Ukrainian].

-
- Chernichko, I. V. (1998). *Transformation of the sphere of culture: Ukrainian national theatre culture: status, status, infrastructure, modernization*. NAS of Ukraine, Council for the Study of Productive Forces of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv. [In Ukrainian].
- Sheyko, V., Tyshevskaya, L. (2006). *History of Ukrainian culture: a textbook*. Kyiv: Condor. [In Ukrainian].
- Shurapov, V. (2010). *Marko Kropivnitsky and his successors: a historical essay*. Kirovohrad: KOD. [In Ukrainian].
- Hobot, C. (2002). *Ukrainian drama of the late nineteenth and early twentieth centuries in the system of modernist artistic thinking (Author's dissertation ... Dr. philological sciences: 10.01.01)*. Lviv: Lviv National University named after I. Franko. [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 27.04.2018 р.